

Assignatura	28892 Art Antic de la Península Ibèrica				
Professor	Montserrat Claveria Nadal				
Cicle	Primer	Quadrimestre	Primer	Crèdits 6	Tipus Obligatòria
Curs	Primer	Horari	Dilluns i Dimecres (11:30 a 13:00)		Grup 1

Contingut i Objectius:

Amb aquesta assignatura ens proposem oferir a l'alumne els fonaments bàsics de l'art antic peninsular, i introduir-lo en l'estudi de les manifestacions artístiques dels distints grups culturals testimoniats en el successiu desenvolupament històric de la Península Ibèrica, des del Paleolític Superior fins als vestigis artístics de l'Antiguitat Tardana. Es seguirà un criteri diacrònic, el qual ajudarà l'estudiant a comprendre els elements artístics propis de la cultura de cada grup en el seu propi context, i al mateix temps, les seves relacions amb el complex procés històric pluricultural, que determinarà aquesta primera etapa de la nostra història.

Temari:

I. L'ART PREHISTÒRIC PENINSULAR.

1. **Conceptes fonamentals:** Definició i context cronològic i cultural. Dades historiogràfiques.
2. **L'Art del Paleolític Superior:**
  - 2.1. **Art moble:**
    - I. L'Art moble Aurinyacià i Gravetià: distribució i característiques de les primeres manifestacions.
    - II. L'Art moble Solutrià: les aportacions de la plàstica de la zona mediterrània.
    - III. Distribució i evolució de l'art moble Magdalenià.
    - IV. Hipòtesis d'interpretació.
  - 2.2. **Art Rupestre:**
    - I. Suports rupestres, procediments i acabats.
    - II. Principis compositius.
    - III. Distribució i evolució de l'art rupestre peninsular: Pirineus, Cornisa Cantàbrica, Interior Peninsular i Litoral Mediterrani.
    - IV. Iconografia i hipòtesis d'interpretació.
3. **Art de les societats productores:**
  - 3.1. L'Art de transició de l'Epipaleolític.
  - 3.2. L'Art al Neolític peninsular: I. Art Macroesquemàtic. II. Art Llevantí.
  - 3.3. L'Art a l'inici de la metal·lúrgia: I. L'anomenat "Art Esquemàtic". II. L'Art Megalític. III. El desenvolupament de la ceràmica: el fenomen campaniforme. IV. Altres manifestacions esquemàtiques (Negre-subterrànies, esquemàtic-abstractes i gravats a l'aire lliure). V. Diversitat cultural i manifestacions artístiques principals del segle mil·leni: de la cultura argàrica a la ceràmica decorada del Bronze Recent a la Meseta (Cogotas I).

II. L'ART AL PERIODE DE LES COLONITZACIONS I DE LA FORMACIÓ DELS POBLES PRERROMANS (1200-218 a. C.).

1. **La cultura artística de Tartessos:**
  - I. Marc historiogràfic i cultural; periodització.
  - II. Urbanisme, santuaris i necròpolis.
  - III. Ceràmica decorada i arts suntuàries.
2. **Manifestacions artístiques fenícies:**
  - I. La colonització fenícia en la península Ibèrica i l'impacte oriental en les poblacions indígenes.
  - II. Necròpolis fenícies del sud peninsular: Arquitectura funerària monumental. Els aixovars.
  - III. Plàstica. Produccions ceràmiques fenícies i d'imitació. Objectes rituals de bronze. Orfebreria. Marfils.
3. **La presència cultural grega a la Península Ibèrica:**

- I. Primers vestigis artístics grecs al sud est peninsular. Introducció de les tradicions mitològiques gregues. Primera fase del comerç de produccions artístiques.
  - II. La colonització massaliota: la fundació d'Emporion (c. 575 a.C.): Urbanisme i restes arquitectòniques. Escultura. Metalls. Ceràmica local i d'importació.
  - III. L'expressió grega i el món ibèric.
4. Art Ibèric
- I. Gènesi i desenvolupament de la cultura Ibèrica en el quadrant nord-est i en el llevant meridional-sud est i el sud Peninsular.
  - II. S. IV-III: La Fase plena de la cultura Ibèrica:
    - II.1. Arquitectura i urbanisme: Tècniques constructives. Urbanística i arquitectura civil. Construccions defensives. Arquitectura religiosa: temples construïts i santuaris naturals: tipologia i localització. Arquitectura funerària: els tipus tumbals monumentals.
    - II.2. Escultura: Escultura exempta en pedra i els seus principals conjunts escultòrics (Cerro de los Santos, Porcuna, Elx i Baza). Estatuària de petit format en pedra i bronze (exvots del Cigarralejo, Llano de la Consolación, Cerro de los Santos). Els relleus funeraris (Pozo Moro, Osuna). Iconografia. Influències i estils. Tallers de producció.
    - II.3. La producció ceràmica: Tècniques. Centres de producció i difusió. La qüestió de la seva iconografia i interpretació.
    - II.4. Arts suntuàries. Orfebreria i metallisteria.
5. L'interior Peninsular en època preromana:
- I. Els castres sorians i els vacceos de la Meseta Nord: plàstica i metal·lúrgia.
  - II. Els Celtibers: Urbanística, produccions ceràmiques i arts suntuàries.
  - III. Els pobles del Nord oest: la cultura castrenya: Urbanística. Plàstica castrenya: Representacions antropomorfes. Relleus, guerrers galaics i escultures zoomorfes. Les "Pedras Fermosas". Producció ceràmica. Orfebreria.

III. L'ART DE LA HISPÀNIA ROMANA:

- 1. La cultura ibèrica i el procés de romanització:
  - I. La Hispània republicana: La resposta diversa del món indígena. El paper de les èlites i l'organització social i territorial: el seu reflex en l'adopció de l'art romà.
  - II. L'etapa final de la cultura ibero-turdetana i l'impacte romanitzador. Les influències púniques.
- 2. La Hispània romana en època Imperial:
  - I. Arquitectura i urbanisme. Planificació i monumentalització de les ciutats. Materials de construcció. Tipus d'edificis. Principals *Municipia* i els seus monuments.
  - II. Escultura: Materials. Gèneres escultòrics. Importació i producció local. Retrat oficial i privat. Escultura ideal, d'àmbit públic o privat. Relleu històric i ornamental. Relleu funerari.
  - III. Pintura: Tècniques. Tallers de producció. Evolució. Programes ornamentals.
  - IV. Mosaic: Tècnica i tipologia. Mosaic bicrom i policrom. Iconografia. Qüestions de cronologia.
  - V. La ceràmica ornamental.
  - VI. Arts suntuàries.

IV. LA PENÍNSULA IBÈRICA EN LA TARDO-ANTIGUITAT. LA CRISTIANITZACIÓ D'HISPANIA.

- 1. El Baix Imperi a *Hispania*: Crisi i transformacions del model urbà. Les tècniques i materials edilicis; la reutilització.
- 2. La base agrícola de l'economia durant els S. III-IV: la potenciació de l'àmbit rural i les *villae* tardanes.
- 3. L'àmbit funerari: El sarcòfag cristià. Motius i programes iconogràfics.

4. Escultura, pintura, mosaic i produccions suntuàries: entre el luxe de les *villae* i l'àmbit litúrgic-cultural.
5. La cristianització d'*Hispania*: la nova edilícia cultural i les necròpolis.

Avaluació:

Examen final . Es tindrà en compte el rendiment de l'alumne en els aprenentatges de suport a l'assignatura portats a terme en les tutories integrades.

Tutoria Integrada:

Les tutories integrades d'aquesta assignatura comprendran dos tipus d'exercicis. El primer serà de caràcter individual i consistirà en la realització de lectures complementàries de les matèries del programa. El segon es portarà a terme en grups de vuit estudiants. Cada grup farà sortides a Barcelona o Tarragona, per veure i explicar els vestigis antics que prèviament hauran estat seleccionats i treballats amb l'ajuda de la professora.

Bibliografia:

Bibliografia Bàsica

- BENDALA GALÁN, M., *La Antigüedad. De la Prehistoria a los visigodos, Introducción al arte español*, Sílex, Madrid, 1990.
- *HISPANIA ANTIQUA. Denkmäler der Frühzeit*, Maguncia, 2001.
- *HISPANIA ANTIQUA. Denkmäler der Römerzeit*, Maguncia, 1993.
- *HISPANIA ANTIQUA. Denkmäler der frühchristlichen und westgotischen Zeit*, Maguncia, 1987.
- JORDÁ, F., BLÁZQUEZ, J.M., *Historia del arte hispánico. I. La Antigüedad*, vol. 1.1, Madrid, 1978.
- BLANCO FREIJEIRO, A., *Historia del arte hispánico, I. La Antigüedad*, 1.2, Madrid, 1981.

I. Art prehistòric.

- APPELLIZ, J.M., *La abstracción en el arte figurativo del paleolítico. Análisis del componente abstracto en la figuración naturalista del grafismo paleolítico*, Madrid, 2000.
- JORDÁ, F., BLÁZQUEZ, J.M., *Historia del arte hispánico. I. La Antigüedad*, vol. 1.1, Madrid, 1978.
- SANCHIDRIÁN, J.L., *Manual de arte prehistórico*, Madrid, 2002.

II. L'art al període de les colonitzacions i de la formació dels pobles preromans.

II.A. Art Tartessi . Manifestacions artístiques fenícies i gregues. Art Celta.

- AA.VV., (M^a. E. Aubet, ed.), *Tartessos*, Barcelona, 1989.
- AA.VV., *Los enigmas de Tarteso*, Madrid, 1993.
- AA.VV., *Los celtas. Hispania y Europa*, Madrid, 1993.
- AA.VV., *Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles*, Catálogo de la exposición en Madrid, 2000, Madrid, 2000.
- BARBERÁ, J. y SAMMARTÍ, E., *Arte griego*, Barcelona, 1987.
- GARCIA Y BELLIDO, A., *Hispania Graeca*, Barcelona, 1944.
- GRACIA ALONSO, F. y MUNILLA CABRILLANA, G., *Protohistoria. Poblés i cultures a la Mediterrània entre els segles XIV i II a.C.*, Barcelona, 1997.
- LORRIO, A. J., *Los Celtíberos*, Madrid, 1997.
- MALUQUER DE MOTES, J., *Tartessos*, Barcelona, 1970.
- MARCET, R. y SANMARTÍ, E., *Empúries*, Barcelona, 1989.

- OLMO LETE, G. y AUBET, M^a.E., *Los fenicios en la Península Ibérica*, Barcelona, 1986.
- RUÍZ MATA, D., CELESTINO PÉREZ, S. (eds.), *Arquitectura oriental y orientalizante en la Península Ibérica*, Madrid, 2000.

II.B. Art Ibèric.

General:

- AA.VV., *Los Ibèros. Príncipes de Occidente* (Centre Cultural de la Fundació "la Caixa", 30 enero-12 abril 1998), Barcelona, 1998.
- AAVV., *La Baja Época de la Cultura Ibérica*, Madrid, 1981.
- BENDALA, M. (coord.), *Historia General de España y América*, I, Madrid, 1987-1990.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., *Arte ibérico en España*, Madrid, 1980.

Urbanística i arquitectura.

- AA.VV., *Espacios y lugares culturales en el mundo ibérico*, Quaderns de Prehistoria i Arqueologia de Castelló, Castellón, 1997.
- ABAD CASAL, L. y BENDALA GALÁN, M., "La urbanística del mundo ibérico: las nuevas perspectivas", *ArchEspA*, 67, 1994, pp. 301-304.
- ALMAGRO GORBEA, M., "Arquitectura y sociedad en la cultura ibérica", *Architecture et société. De l'urbanisme grecque a la fin de la république Romaine*, París, 1983, pp. 177-293.
- GUSI, F. y OLARIA, C., *Arquitectura del mundo ibérico*, Castellón, 1984.
- RAMOS FERNÁNDEZ, R., *El templo ibérico de La Alcudía: la Dama de Elche*, Elx, 1995.

Escultura:

- AA.VV., "Escultura ibérica", *Revista de Arqueología*, Madrid, 1988.
- CHAPA BRUNET, T., "Escultura ibérica: una revisión de sus interpretaciones", *TrabPrehist*, 43, 1986, pp. 43-60.
- CHAPA BRUNET, T., "Influjos griegos en la escultura zoomorfa ibérica", *Iberia Greca, Serie Arqueologica*, 2, Madrid, 1986.
- CHAPA BRUNET, T., *La escultura ibérica zoomorfa*, Madrid, 1985.
- LEÓN ALONSO, P., "Impresiones desde la plástica griega", *La Dama de Elche*, Madrid, 1997, 125-132.
- NICOLINI, G., *Bronces ibéricos*, Barcelona, 1977.
- OLMOS ROMERA, R. y SANTOS, J. A. (eds.), *Iconografía ibérica. Iconografía itálica. Propuestas de interpretación y lectura*, Coloquio Internacional (Roma, 11-13 noviembre de 1993), Madrid, 1997.
- PRESEDO, F. J., "La Dama de Baza", *TrabPrehist*, 30, 1973, pp.151-216.
- RUANO, M^a. E., *La escultura humana de piedra en el mundo ibérico*, Madrid, 1987.

Ceràmica, Pintura, Iconografia:

- ARANEGUI GASCÓ, C., *Damas y caballeros en la ciudad ibérica. Las cerámicas decoradas de Liria* (Valencia), Valencia, 1997.
- OLMOS ROMERA, R., (coord.) *Al otro lado del espejo. Aproximación a la imagen ibérica*, Madrid, 1996, pp. 41-59.
- OLMOS, R., *Formas arcaicas y arte ibérico*, Madrid, 1996.

III. L'Art de la Hispania romana

General:

- AA.VV., *Hispania Romana. De tierra de conquista a provincia del Imperio*, Madrid, 1997.
- AA.VV., *Roma a Catalunya*, Barcelona, 1992.
- BLÁZQUEZ, J. M. y J. ALVAR (eds.), *La Romanización en Occidente*, Barcelona, 1996.

- KEAY, S. J., *Roman Spain*, Londres, 1987. (ed. en castellà a *Hispania Romana*, Sabadell, 1988).

Urbanística i arquitectura.

- AA.VV., (W. Trillmich y P. Zanker, eds.), *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, München, 1990.
- AA.VV., *La ciudad en el Mundo Romano. XIV Congreso Internacional de Arqueología Clásica*, Tarragona, 1993, 2 vols.
- AA.VV., *Los Foros Romanos de las Provincias Occidentales* (Valencia, 1986), Madrid, 1988.
- AA.VV., *Templos Romanos de Hispania, Cuadernos de Arquitectura romana*, 1, Universidad de Murcia, 1992.
- ARCE, J., "Arcos romanos en Hispania: una revisión", *AEspA*, 60, 1987 pp. 73-88.
- DUPRÉ I RAVENTÓS, X., *L'Arc romà de Berá (Hispania Citerior)*, Roma, 1994.
- JIMÉNEZ, J. L., *Arquitectura forense en la Hispania Romana. Bases para su estudio*, Zaragoza, 1987.
- MORA, G., "Las termas romanas en Hispania", *AEspA*, 54, 1981, pp. 37-89.

Edificis lúdic:

- AA.VV., *El Teatro en la Hispania Romana* (Mérida 1980), Badajoz, 1982.
- AA.VV., *L'Entom del circ romà: el patrimoni monumental i la transformació urbana*, Tarragona, 1995.
- AA.VV., *Teatros romanos de Hispania, Cuadernos de Arquitectura romana*, 2, Universidad de Murcia, 1993.
- ALVAREZ, J.M., ENRÍQUEZ, J.J. (eds.), *El anfiteatro en la Hispania romana. Coloquio internacional de Mérida*, (Mérida, 1992), Mérida, 1994.
- Las villas:
- FERNÁNDEZ CASTRO, M^a. C., *Villas romanas en España*, Madrid, 1982.
- GORGES, J.-G., *Les Villas hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologique*, Paris, 1980.
- MORAND, I., *Idéologie, culture et spiritualité chez les propriétaires ruraux de l'Hispanie romaine*, Paris, 1994.

Escultura

- *Corpus Signorum Imperii Romani*, España, Murcia, 2001...
- *Actas de la I Reunión sobre Escultura romana en Hispania*, Madrid, 1993.
- *Actas de la II Reunión sobre Escultura romana en Hispania*, Tarragona, 1995.
- *Actas de la III Reunión sobre Escultura romana en Hispania*, Córdoba, 1998.
- *Actas de la IV Reunión sobre Escultura romana en Hispania*, Lisboa, en prensa.
- AA.VV., *Bronces y religión romana. Actas del XI Congreso Internacional de Bronces Antiguos. Madrid, mayo-junio, 1990*, Madrid, 1993.
- AA.VV., *Los bronceos romanos en España. Catálogo de la Exposición*, Madrid, 1990.
- BALIL, A., "Plástica provincial en la España romana", *RGuimar*, LXX, 1960, pp. 107-131.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., *Esculturas romanas de España y Portugal*, Madrid, 1949.
- Pintura
- AA.VV., *I Coloquio de Pintura mural romana en España* (Valencia, 1989), Valencia, 1992.
- ABAD CASAL, L., *Pintura romana en España*, Sevilla-Alicante, 1982.
- MOSTALAC CARRILLO, A., "La pintura romana en España. Estado de la cuestión", *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, 4, 1992, pp. 9ss.
- NOGALES BASARRATE, T. (ed.), *La pintura romana antigua. Actas del coloquio internacional. Museo nacional de arte romano*, (Merida, 1996), Mérida, 1996.
- Mosaic

- AA.VV., *VI Coloquio Internacional sobre Mosaico Antiguo*, Palencia-Mérida, octubre 1990, Junta de Castilla y León, 1994.
- AAVV., *Actas del Coloquio Iconografía en el Mosaico Antiguo de Hispania. Homenaje a Alberto Balil*, Guadalajara, 1990.
- *Corpus de mosaicos romanos de España*, CSIC, Madrid, 1978...
- BLÁZQUEZ, J. M^a., *Mosaicos romanos de Hispania*, Madrid, 1993.
- DURÁN, M., *Iconografía de los mosaicos romanos en la Hispania altoimperial*, Barcelona, 1993.
- GUARDIOLA PONS, M., *Los mosaicos de la Antigüedad tardía en Hispania. Estudios de iconografía*, Barcelona, 1992.
- LANCHÁ, J. (ed.), *El tiempo en los mosaicos de Hispania: iconografía, modos de asociación, contexto histórico y arquitectónico*, Actas del coloquio internacional, (Lyon, 1993), Lyon, 2002.

IV. Hispania tardo antiga

- AA.VV., *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. La Catalunya Romànica, Barcelona, 1999.
- I, II, III y IV *Actas de las Reuniones de Arqueología Paleocristiana Hispánica* (celebradas en Vitoria, 1966; Monserrat, 1978; Mahón, 1988 y Lisboa, 1992, respectivamente), Barcelona.
- ARCE, J., *El último siglo de la España romana: 284-409*, Madrid, 1982.
- ARCE, J., *España entre el mundo antiguo y el mundo medieval*, Madrid, 1987.
- ARCE, J. (ed.), *El monumento tardoromano de Centcelles. Iconografía y Arquitectura*, Madrid, 2001.
- BIANCHI BANDINELLI, R., "Forma artistica tardo antica e apporti parthici e sassanidi nella scultura e nella pittura", *La Persia e il mondo greco-romano*, Roma, 1966, pp. 319-333.
- BIANCHI BANDINELLI, R., "La crisi artistica della fine del mondo antico", *Archeologia e cultura*, 1961, pp. 189-233.
- BLÁZQUEZ, J. M^a., *Aportaciones al estudio de la España romana en el Bajo Imperio*, Madrid, 1990.
- CABALLERO ZOREDA, L., "La Antigüedad tardía: Artes plásticas y urbanismo", *Historia General de España y América*, II, Madrid, 1987, pp. 589-625.
- CERRILLO MARTÍN DE CÁCERES, E., "Arqueología de los centros de culto en las iglesias de épocas paleocristiana y visigoda de la Península Ibérica: ábsides y santuarios", *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 2, 1994, pp. 261-282.
- GODOY FERNÁNDEZ, C., *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, Barcelona, 1995.
- HAUSCHILD, Th. y ARBEITER, A., *La villa romana de Centcelles*, Barcelona, 1993.
- ITURGAIZ, D., *Baptisterios paleocristianos de Hispania*, Barcelona, 1974.
- NOGUERA CELDRÁN, J.M., CONDE GUERRI, E. (eds.), *El Sarcófago romano. Contribuciones al estudio de su tipología, iconografía y centros de producción*, Murcia, 2001, pp. 273-281.
- PALOL, P. de, *Arqueología cristiana de la España Romana. Siglos IV-VI*, Madrid-Valladolid, 1967.
- PALOL, P. de., "La arqueología cristiana en la Hispania romana y visigoda. Descubrimientos y nuevos puntos de vista", *Actes du XIe CIACr (1986)*, Roma, 1989, II, pp. 1975-2021.
- SOTOMAYOR, M., *Sarcófagos romano-cristianos de España. Estudio iconográfico*, Granada, 1975.